

**MILLIY BOSH KIYIMLARNING TADQIQOTCHILAR TOMONIDAN
O‘RGANILISHI**

Turg'unova Muhayyoxon Turobjonovna

Akbarova Gulnoza Nurmuhammadovna

1-son Kasb-hunar maktabi o'qituvchilari

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada milliy bosh kiyimi-do'ppilarning tadqiqotchilar tomonidan o'rganilishi, do'ppilarning choklari, tasvirlari va yozuvlari bo'yicha olib borilgan izlanishlar va ularning qisqacha izohlari haqida ma'lumotlar berilgan.*

***Kalit so'zlar:** Do'ppi, bodomnusxa, qalampirnusxa, tuppe, Kerrey, shakl, semantika.*

Libos, ayniqsa, bosh kiyim hamma davrlarda, hamma xalqlarda muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Bosh kiyimga qarab odamning ijtimoiy mavqei, millati, qaysi elat yoki urug'ga mansubligi, qaysi tabaqadan ekani, yoshi, jinsi, oilaviy maqomigacha bilish mumkin bo'lgan. Bejiz hukmdorlar toj, qalandar-darveshlar qalpoq, ma'lum yoshga qarab xorazmliklar cho'girmani turli rangdagisini, toshkentlik yigitlar uylangan yoki bo'ydoqligiga, unashtirilganini bildiruvchi kashtali do'ppilar kiymagan. Shuning uchun bosh kiyim avvalo egasining maqomini ko'rsatib turuvchi "ma'lumotnoma" bo'lgan. Bosh kiyim ustki libos bilan mutanosib bo'lishi ham kerak. Nafaqat kiyinish uslubi, balki liboslar ranglari ham bir-biriga mos bo'lsa, nur ustiga nur (bu mutanosiblikni, ayniqsa, ayol-qizlar qoyillatadi). Sababi libos insonning butun boshli "ID kartasi"

vazifasini bajaradi. Do‘ppilar paydo bo‘lishining tarixi uzoq o‘tmishga borib taqaladi.

Etnograf olim Л.Будагов Ценкерга (Сенги-Лахи лугати) ga tayangan holda bu so‘z turkcha “tube”, “tupe”-(cho‘qqi, tepalik) so‘zlaridan kelib chiqqan, deb yozadi va boshning tepasiga kiyiladigan shapka ma’nosida ikki variantni “tubetay” va “tuppi”ni keltiradi. Do‘ppi O‘rta Osiyoda qadim zamonlardan beri milliy libosning bir qismini to‘ldirib kelgan. Qadimdan kashta tikilgan do‘ppilarni erkaklar ham ayyolarimiz ham kiyishgan. Shu bilan bir qatorda O‘rta Osiyoda yashaydigan ko‘plab xalqlarning ham bosh kiyimi hisoblanadi. Do‘ppi butun musulmon xalqning bosh kiyimidir, u shakli, rangi, naqshi, yo‘nalishi va jug‘rofiy kelib chiqishiga qarab farqlanadi.

Shakl va bezak sematikasi masalalari san’atshunoslikning qiziqarli muammolaridan biri hisoblanadi. Sharq an’anaviy san’atida har qanday tasvir ma’lum ma’noga ega. Bu borada ko‘plab tadqiqotchilar va san’atshunoslar tomonidan ilmiy izlanishlar olib borilgan. Do‘ppilarning tarixi, kelib chiqishi, turlari, ular anglatadigan ma’nolar hamisha san’atshunoslarning diqqat markazida bo‘lib kelgan. Juda ko‘p izlanuvchilar do‘ppilardagi bezak va naqshlarni sharxlab berganlar. Ular tabiat hodisalari haqidagi kishilarning ramzlarida ifodalagan murakkab dunyoqarashini aks ettirgan. Bezak, ashyolar, kashtalar tabiat hodisalari tog‘risidagi ramzlarning yoddan ko‘tarilgan yoki vaqtlar o‘tishi bilan unutilgan jihatlarini o‘zida saqlab qoladi. Har qanday belgi va ularning majmuasi qisqa shaklga ega bo‘lsada, ularni tasvirlash va tavsiflash mumkin. Chunki ular ma’lum bir axborotni o‘zida jamlaydi. Do‘ppidagi choklarning ham o‘ziga xos ramziy ma’nolari bo‘lib, ular D.Murodovaning tadqiqotlarida o‘rganilgan. D. Murodovaning 2004-yildagi “O‘zbekiston do‘ppilari” hamda “Do‘ppido‘zlik san’ati” nomli risolalarida zardo‘zlik va do‘ppilarda qo‘llaniladigan chok turlarini, ularning qanday usulda tikilishini izohlab bergan. San’atshunos va rassom M. Foziliy o‘zining “Do‘ppi kosmogoniyasi yoki bu bodom tasviri emas” nomli 2005-yildagi ilmiy risolasida ham aynan shu mavzuga murojaat qiladi va

do‘ppilarda yashiringan semantik ma’nolarni izohlab beradi. U o‘z ilmiy izlanishlarida do‘ppilardagi olam tasvirlarini o‘rgandi. San’atshunos do‘ppidagi tasvir avlodlar davomiyligini ta’minlovchi homila bilan bog‘liq deb hisoblaydi. Boshqa tadqiqotchilar esa do‘ppidagi qalampirmunchoq tasviri do‘ppi egasini turli balo-qazolardan va ins-jinslardan asrovchi ilohiy himoya vositasi bo‘lgan, deb ta’kidlaydi.

Falakiyotshunos olim S. Azizovning yozishicha, do‘ppining oq-qora rangi tun-kun bilan, to‘rt tomoni olamning t,o‘rt tomoni bilan, to‘rt tomonida uchtadan aylana dumaloq ko‘rinishdagi jami o‘n ikkita shaklni o‘n ikkita burj bilan qiyoslash mumkin. Dumaloq do‘ppi - samo gumbazi ifodasidir. Tarix fanlari nomzodi Zahridinbobir Haydarovning ilmiy qarashlari bo‘yicha do‘ppidagi tasvirlar qadim ajodlarimizning samoviy tasavvurlari asosida shakllangan bo‘lishi bilan birga ilohiy himoya vositasi ham bo‘lgan bo‘lsa kerak. Aynan shu sababga ko‘ra, Farg‘ona vodiysida erkaklarning do‘ppisiz, yalangbosh yurishlari noaxloqiy alomat tarzida tushunilgan. San’atshunos Elmira Gyulning 2013-yilda yozgan “Samoviy bog‘lar va zamin bog‘lari” nomli monografiyasida yozishicha, bodom naqshlari Misrda paydo bo‘lgan, u yerda bug‘doy boshog‘ini o‘lmaslik belgisi sifatida ramziy qilgan. Pokistonda u “Kerrey” deb ataladi, bu urdu tilida “mango urug‘i” degan ma’noni anglatadi, “XIX-XX asrlardagi O‘zbekiston do‘ppilari” albomi do‘ppi kabi milliy dekorativamaliy san’at turining tarixi va rivojlanishini, O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasining O‘zbekiston tarixi davlat muzeyining keng to‘plamidagi va shaxsiy to‘plamlarda mavjud namunalardan kelib chiqqan holda, turli xillari va mahalliy xususiyatlari haqida gapirib, o‘quvchiga o‘zbek milliy kostyumining ushbu tarkibiy qismi, uning mazmuni va uslubi, evolyutsiyasining murakkab jarayonini kuzatishda yordam beradi. Albomning foto qismida ilgari mavjud bo‘lgan va hozirgi kunda O‘zbekistonning turli mintaqalarida joylashgan turli xil do‘ppilar mavjud. Do‘ppilardagi yozuvlar bo‘yicha san’atshunos va kolleksioner Irina Bogoslavskaya izlanishlar olib borgan.

Bogoslavskayaning shaxsiy do‘ppilar kolleksiyasida ham yozuvli do‘ppilarni uchratamiz. Kolleksiya­dagi XIX asga oid bunday do‘ppilar haqida u o‘zining “XIX-XX asr boshlaridagi O‘zbekistonning do‘ppilari” kitobida yozadi. Usta Pirnazar tomonidan yaratilgan do‘ppilarni tahlil qiladi. Ulardan birida “Pirnazar usta Muhammad Aminxon uchun tikdi. Uni tabriklayman”, ko‘rinishida tikilgan. O‘rta Osiyolik taniqli kolleksioner Boris Anatolevich Golenderning ham bu haqda ma’lumot bergan. "XIX asrda “xon” lavozimi, shuningdek, O‘rta Osiyo mamlakatlari­ning hukumat vakillari, amaldorlar hamda e‘tiborli avlodlar sardorlari duxobadan yozuvli do‘ppilar kiyishgan. Ulardan eng taniqlisi Xiva xonligining Qo‘ng‘irot inoqlari sulolasi beshinchi avlodi vakili Muhammad Aminxon hisoblanadi. U o‘n yil (1845-1855) davomida Xorazm xonligini boshqarib, Eron bilan turkman qabilasi chegarasiga egalik qilish uchun kurashgan va u 1855 yilning 20 mayida Seraxs shahrining qamali chog‘ida vafot etgan. XIX asrning 40-yillarida yashagan, aslida Buxoroda tug‘ilgan usta Pirnazar­ning Xorazm xoniga qanday aloqasi bo‘lishi mumkin?

Do‘ppida bitilgan tabrik Muhammad Aminxonning davlat tepasiga kelishi yoki uning g‘alabasiga bag‘ishlangan, degan taxminlar yuradi. Nega usta zargarning Muhammad Aminxonga bunchalik e‘tibor qaratishining asl mohiyatini hali hech kim aniqlamagan. Ammo Pirnazar zargarning ushbu yozuviga xaridorlar albatta e‘tibor bergani kishini taajublantiradi. Ushbu yozuv do‘ppining uzunasiga 19 santimetr hajmda bitilishida ham bir ma’no bor. Markazda to‘q qizil va och jigarrang duxoba fonida to‘rt tilla gulbargi bo‘lgan katta gul shakli kiritilgan. Har bir gulbarg markazdan dunyoning to‘rt tomonini ko‘rsatgan, bu go‘yoki kompas vazifasini o‘taydi. Shu o‘rinda aytish joizki, milliy bosh kiyimlari- do‘ppilar haqida qiziqarli va kerakli izlanishlar olib borilgan. Bu izlanishlar zamirida, bosh kiyimlarning ilmiy, tarixiy, diniy xususiyatlarini o‘rganish va tavsiflash, hamda, ularni saqlash va muzey ekspozitsiyasida namoyish etish masalalari yotadi. Yuqoridagi izlanishlar natijasida shunday xulosaga kelish mumkinki, do‘ppilar haqida turli qarashlar va faktlar mavjud.

Ularni umumlashtirgan holda do‘ppidagi ramzlarni yilning to‘rt fasliga, dunyoning to‘rt tomoniga va olamning yaralishiga qiyoslash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

(REFERENCES)

1. Ashurova. S. O. O‘zbek milliy do‘ppilari tarixi va ularning turlari // EUROAIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH. 2022. No 2. 227-232 b
2. Bozorboyeva U. Magistrlik dissertatsiyasi. Toshkent 2022. 107 b
3. Ikromova F. Boshimda tursa O‘zbekim do‘ppisi // INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL. 2022. No 4. 53-56 b
4. Haydarov Z.U. Nomoddiy madaniy meros. Namangan. 2014. 151-152 b
5. Nurullayeva Z. Bitiruv malakaviy ishi . Toshkent: 2020. 59 b
6. Sodiqova N, G‘aybullayeva Y. O‘zbek milliy bosh kiyimlari XIX-XX asrlar. Toshkent. 2014.
7. G‘aybullayeva Y. Do‘pillar tarixidan. T.: Moziydan sado. 2010.